

A. Alper AKÇAM

BİR ŞEHİR KAVRAMINDA COĞRAFYA ANLAM; BURSA...*

Bir şehrin ya da bir kentin kendine ait sayılabilecek sosyal yapısı, kültürü, o kültürün başat öğeleri, özgün ayrılıkları nelerle yapılır acaba? Bu yapılanmada, oluşumda, birikimde, ayrıcalıklı ayaklar, o şehrin ya da kentin kurulduğu toprak ve yer yapısı, dağı, taşı, denizi, ovası, rüzgârı, iklimi, toplamca coğrafyası olabilir mi?

Bu sorunun yanıtını Bursa veriyor. Bursa'yı bir başka şehirden ya da kentten ayıran özellikler üzerinde düşünmeye başladığımızda, yerleşkesinin belirgin özellikleri, bizi coğrafya üzerine çekiyor. Bursa, her olguda tek başına etkili olabilmiş önemli bir neden arama hastalığımızın, indirgemeci koşullanmamızın karşısında, bu hastalığımızı azdıran bir simge, kendini oluştururken coğrafyasını kullanışıyla, yaşayan kurgusal bir öykü, gerçekliğine inanılmayacak tarihi bir roman gibi duruyor.

Bursa'da, sosyal yapının kurulmasında, insan tinselinin oluşmasında ayrı bir anlam arayanlara gösterilecek adres, Bursa coğrafyasıdır.

Bursa coğrafyası, nesnenin ruha yansıyan tüm durgunluk ve devinimlerini bir arada taşıyabilme bereketini, genişliğini, çoğulluğunu kapsayarak, kendine konmuş insanı çamura atılmış bir sünger parçası gibi emer, onu kendinin bir parçası kılar. İnsan düşüncesi, Bursa'da eşyanın, toprağın, dağın, denizin, rüzgârın, ovanın, zeytinin, şarabın baş döndürücü gerçekliği içinde, kendini oluşturan hücrelerinin, etinin, kemiğinin, nesnesinin dışına taşamaz sanki. Çekici, çağırıcıdır Bursa coğrafyası, tüm yaşamı, tüm tarihi eşsüremlerle bir

*TÜYAP 1. Bursa Kitap Fuarı'nda bir panelin de konusu olan bu başlık anlaşılmasız bulunmuş ve metnin içeriği kimilerinin sert eleştirilerine uğramıştır. Böylece de, bu deneme, işlevini yerine getirmiş olmuştur!

zamanlamayla, o andaki kendiyle başlatma savıyla donanmış bir güçle çağırır insanı...

Daha ne olduğunun, nerede olduğunun ayırımına varamadan, Bursa konuğu, Bursa yerleştiği olur bir den... Tüm geçmişinden, geleneklerinden, törelerinden sıyrılıp, kendi nesnesinin uzantısına, kendi kitlesinin yapışık bir parçasına, Bursa'daki o ikinci zamana ait bir yapıya dönüşür. Gönenç mi, boğuntu mu, kuşatma mı, ne olduğunu tam bilemediği bir yoğunluk içinde, nesnel yaşamın baş döndürücü çeşitliliğiyle kendini yitirir.

İnsan ruhu, bedeninin arkasından savrulur Bursa'da... Düşüncesini, duygusunu, yaşamın somutundan, nesneliliğinden ayırmayı başaramaz... Bursa'da ruhun kendini yaratan bedenine yabancılaşmaması demektir bu. Dünya nimetlerinden uzak duramaması, yeryüzünde kalıcı olabilmek için ayağını direyememesi toprağa; özveriyi, mücadeleyi, kavgayı unutmaması, ya da hiç olmamış sayması...

Sartre'ın "Mutlu insan ruhunun gerilimini yitirmiştir, bitmiştir" deyişi, Bursa'da insanın mutluluğu ararken kazandıklarıyla yitirmiş olduğunun ayırımına varmayışına oldukça önemli bir ışık tutmaz mı? Baudelaire'i değerlendirirken söylüyor yukarıdaki tümceyi Sartre... Baudelaire ondan aşağı kalacak değil ya, "İçinde mutsuzluk bulunmayan herhangi bir güzellik tanımıyorum" diyor. (1)

Bursa şehri, sanırım, bu olağanüstü çağırıcı, kabul edici yumuşak tavrından olmalı belki de, tarih bilincini ve benim diyebileceği bir kültürü korumak ısrarını yeterince yaşatamamıştır. Kendine gelen, gönderilen her şeyi hiç düşünmeden kabul ediverdiğindendir sanırım, hapisliklerin, sürgünlerin, zindanların, mezarların Bursa'ya yakışır bulunması...

Kendine ait ayrı bir kişilik, ayrı bir benlik oluşturamadığı için de, günümüzde iyice azgınlaşmış, küstahlaşmış biyosiyasetin oluşturduğu yeni görünümüyle, şehirden çok bir kent tanımlaması yakışır Bursa'ya. Bilinen şehirler içinde şehir olmayı en çok hakketmiş tarih örgüsüne, yazılı sözlü onca kültürel kalıtı sahip olmasına karşın, yarı modern, arabesk bir kent olma yolunda hızla ilerlemektedir. Beton duvarların, kazanç saldırılarının, politik gelecek uğruna göz yumulmuş çirkinliklerin arkasında, şehrin hüznü iç çekişleri duyulmaktadır. Başka bir deyişle, insan metafiziğinin kendi ruh varoluşunu göz görürce hançerlediği bir yerleşkedir Bursa...

Adlar ya da kavramlar üzerinde bir kaos yaratmak olmamalı söyleşimiz. Çıkıp şöyle bir dolanmalıyız Bursa'yı... O zaman, tarihsel yaşamı boyunca, kucağına çağırıldığı onca ayrı kültürün, uygarlığın, sözlü, yazılı, ya da yapıya dönüşmüş kalıcı emek ürününe, büyük anıtsal yapıtlara yerleşke olduğunu herkesin bildiği bu şehrin, o dişil çağrısıyla, göz açıp kapayana

kadar, işgalcileri, yağmacıları üstüne çağırmış, her yanı betonla, tuğla duvarlarla örülmüş bir kente dönüşmüş olarak uzandığını görüp bize katılacaksınız.

Nedir Bursa coğrafyası, bu büyüğü yapısını nereden alır?

Bursa, Uludağ gibi ulu, engin ve o heybetiyle durağan görünen simgesiyle, hemen güneşten onun kucağına uzanmış bereketli ovasında her mevsim ayrı bir yeşili beslemeyi beceren devinimli toprağıyla, hemen yakınına uzanmış körfez sularında, zeytinli, sıcacık dinginlik yansımasıyla, denizi salınarak seyreden bağlarından damıtılmış şarap esrikliği sunar insana... Yeryüzünün, bir coğrafyanın insana verebileceği her nimeti birden ona ait olmaya niyetlenmiş insanının önüne serer. Daha iyiye, daha güzele ulaşma yönündeki tüm kahırlı çabaların gereksizliğini, anlamsızlığını fısıldar bir yandan.

En büyük isyanlara, en aykırı devrimlere çarpan yürekler, bu topraklara geldiğinde, yumuşacık, uysal, bedensel arzularını giderebilecek dünya nimetleriyle yetinen bir karşı insana, iktidar yandaşı edilgen bir benliğe dönüşür. Bursa siyaseti, hep kolaycı, hep çoğuldan yana bir düşüncenin, davranışın içindedir. Bursa, muhalif değildir. Bursa, karşı çıkan değildir. Çoğuldur, geneldir, içindeki insan dahil hiçbir parça kendi özgün varlığının ayrımında değildir. Yumuşak, uysal ve edilgendir...

Bursa'da insan, bir soluk durup düşünmeye, içinde bulunduğu nesnel yaşama biraz yabancılaşmış bir yaşam felsefesi aramaya kalkıştıdaysa, Bursa'nın o dayanılmaz lodosu çıkagelir bir yerlerden. Eser, eser... Eser, uğuldar, sallanır, sarsılır, nerden geldiğini, nereye gideceğini unutturur, sarhoş eder...

Dağ, ova, bereket, deniz, rüzgâr... Kıyasıya, doyusıya yaşamdır Bursa... Kendi ayrı varlığını düşünebilecek, kendi için var olmayı başarabilecek bir düşünce payı, zamanı olmaksızın sarıp sarmalar insanı.

Sağdan ve soldan kendine yapılan eleştirileri, benzetmeleri, benimsetme çabalarını, "Ben mâruz ve müşahidim" (2) diyerek yanıtlamıştı bu şehrin o ünlü denemesinin yazarı. O gözlemekte, etkilenmekte ve tanıklık etmektedir olup bitene.

Evet, Bursa da, o korkunç çağrı gücü ve yumuşak coğrafyasıyla, en ünlü denemesinin yazarı gibi, "mâruz ve müşahit" bir kenttir. O, bir Kutup Yıldızı gibi, her tufanda, her fırtına ve karmaşada, şaşmaz duruşuyla benlikleri kendine doğru çekmiş, çağırmış, ve Bursa'ya akın akın koşarak gelmiş her siyaset, Bursa'yı, Bursa geçmişini yok sayarak kendi çoğulluğunun, kendi kitle çıkarının nesnel bir uzantısına dönüştürmüştür. Kendi dışında olana yaşam hakkı tanımamıştır.

1940'lı yıllarda, "Şimdiye kadar gördüğüm şehirler içinde Bursa kadar muayyen bir devrin malı olan bir başkasını hatırlamıyorum. Fetihden 1453 senesine kadar geçen 130 sene, sade baştanbaşa ve iliklerine kadar bir Türk şehri olmasına yetmemiş, aynı zamanda onun manevi çehresini gelecek zaman için hiç değişmeyecek şekilde tesbit etmiştir." (3) demektedir Tanpınar. Bursa'yı fetheden Osmanlı, Bursa'nın kendinden öncesine nasıl yok sayarca, bencilce davrandıysa, Tanpınar'ın biraz da övgüyle anlatmaya çalıştığı, bu kısa sürelere sığmış büyük değişim, Tanpınar'ın ölümünden sonra bir kez daha yaşanmış, yazarının bu saptamasının aslında âşık olduğu kentin yazgısı için ne denli büyük olumsuzluklar taşıdığını da serivermiştir gözler önüne. Tanpınar'ın ölümünden sonra, yeniden yenilenmiştir Bursa. Bir kez daha, deyim yerindeyse, Bursa'nın o "ikinci zaman"ıyla, yeniden, baştan aşağı değişmiştir. 1970'li yıllardan sonra hızlanan Anadolu altüstlüğüyle doğudan ve batıdan (Balkanlardan) art arda gelen göçler, yeni çağdaki yeni biyosiyasetle, "çarpık sanayileşme-varoş saldırısı- arabesk kültür" üçüzünde kendini yapılandırarak ve tüm geçmişi, gelenekleri, bin yıllık kültürleri yok ederek Bursa'yı yeniden ve belki de "hiç değişmeyecek şekilde tesbit etmiştir."

Tanpınar'ın saptaması, onun ölümünden sonraki Bursa için bir kent yazgısı çizmiştir sanki... Geçmişte olan, gelecekte olacağı kapı açmıştır. Değişmeyecek olan (ki bunun Tanpınar'ın kendiyile çelişmesi ya da yanılması olarak değerlendirebilmek de olasıdır), Bursa'nın değişmezliği değil, her tufanda tersine dönecek kertede değişmesidir.

Hatta, bizi Tanpınar gibi düşünmeye yönlendiren bu ikinci değişmez sandığımız değişim, daha bir küstahçadır. Kent, özellikle de 70'li yıllardan sonra şehre acımasızca saldırmıştır. 1320'den sonrası düşünüldüğünde, Kayı Boyu'nun kendi öncellerinin yerine, kendini gücünü ve fetih felsefesini simgeleyen bir site kurma çabası, bir fetih gücünün bütün kendine güven, gurur ve iktidar gösterişlerini ne kadar çokça yansıtırsa yansıtın, ne kadar kendinden öncesini yok olmuşa döndürmeye çalışırsa çalışsın, modern kentin şehir karşısındaki küstahlığıyla karşılaştırıldığında, son derece masum ve göstergesel amaçlı kalmaktadır.

Kentse, ne simge, ne göstergeyle değil, anlamın her boyutunda *saldırı ve yalnızca saldırı* güdüleriyle donanmıştır. Kuşatıp yok etme, tarihe sırtını dönüp her şeyi belirsiz bir gelecekte başlatma ve zamanda durmama, zamanı da uzamı da yok sayma çılgınlığından güç almıştır. İnsanın kendi varlığı karşısında hayrete düşmesine yol açacak bir çılgınlığı sergilemiştir Bursa kentleşmesi. Bursa'nın yetmişli yıllar sonrası kurulmuş kimi semtlerinde değil doğayı bulmak, yön saptamak, havayı bulmakta, gün öğlen zamanı güneşi görmekte

zorlanırsınız. Kazanç dürtüsü, dünyaya beton, demir çubuk ve sınırlarla sahip olma kavgası, insan benliğinin her yanını yok etmiştir. Egemen duygu, işgal ve sahiplenmedir Bursa'da... Sahip olma güdüsü, yaşam zorunluluğunun, geçim sıkıntısının boyutlarını çok aşan bir güçle yaşam felsefesi olmuştur. Bu biyosiyaset, şiiri, öyküyü, hatta aşkı bile büyük ölçüde silip atmıştır sıradan insanın yaşamından. Beyinler birer hesap makinesidir Bursa'da. Mutluluk ve aşk yuvası olması gereken evler, eşya ve para hesapları yapan makine tıkırtılarıyla söyleşmektedir sanki.

Bir başka deyişle, Bursa kentinin ruhunda, insanın direnişçi ve paylaşımcı özü yaşayamamaktadır! Kendinden başkasına yaşam hakkı tanımamış, sorgulamadan güdülenmiş benliklerin cirit attığı bir yumuşak kucak gibidir Bursa. Ve Bursa kuşatmasının, yok edilen güzelliklerin, unutulmuş kültürlerin arkasında yatan gerçeklik, giz budur.

Bursa coğrafyası, Bursa'nın toplumbilimcisidir aynı zamanda... Yüzlerce yıl önce, doğudan atlarının üstünde çıkagelmiş akıncı boylarından birçoğu, coğrafyanın bu dişil ve içinde yok edici yumuşaklığından ürkmüş olacaktır ki, ya 'kızık'ların dağ kucağındaki yamaçlarında, merkezden uzaklarda, ya da yüksek dağ başlarında yerleşmeyi seçmişlerdir. Yoksulluk ne denli acı verirse versin, Orhaneli'nde, Büyükorhan'da, Kocayayla'da, Uludağ'ın güney yamaçlarında gelenek ve töre sahibi topluluklar yaşamayı sürdürürler. Bursa yerleşkesinden çok uzak kalamamış 'kızık' toplulukları bile kendi geleneksel yaşam biçimlerini çoktan terk edip kentsel karmaşa içinde popüler ilginin birer nesnesi olma yoluna girmişlerdir. Kimliksiz kum parçaları gibi...

Uludağ'ın öte yüzünde kalanlar, bu kaostan ve çekimden en uzakta, en ayrı duranlarsa, biraz küskün görünürler yaşama, belki yoksulluklarından ötürü de, sıra iletişime, bildirişime gelince, kendileri gibi olmaktan ne denli hoşnut olduklarını anlayıverirsiniz tavırlarından. Bir geleneği, bir töreyi taşımakta olduğunu duyumsatır sevgi ışığı gözleri, dost gülümsemeli yüzleri...

Bursa ovası, Nilüfer boyları, Gemlik körfezi çevresi ve kenti çevreleyen bazı kenar semtler, Balkan göçerlerinin yoğun yerleşimine kucak açmıştır. İnegöl'de, kenti çevreleyen bazı varoşlarda, özellikle Ankara yolu çevresinde de yoğun bir Doğulu yapısı vardır. Belki de en ilginç saptama, kentin ve yakın ilçelerin hem Balkan göçerlerinde, hem Doğu kökenlilerinde geleneksel bir yaşam biçiminin çok fazla kalmamış olduğudur.

Bursa'da insan dünyaya yalnızca işlevsel bakmaktadır. Bursa'da önceliği, mal mülk edinme, ev sahibi olma, bir kat daha çıkabilme kaygısı alır. Nesnelendirir insanı yönlendiren. Nesneleri edinebilmenin çekim gücü...

Belki de bunun için bu kentte bu kadar yoğun bir kimlik bunalımı yaşanıyor. Bu kentin kendine ait bir kültüründen, bir geleneğinden söz etmek gerektiğinde uzun uzun düşünmek gerekiyor.

Bir şehir kavramında coğrafya anlamı bunca güçlü ve etkin kalıyor Bursa'da...

1. Anan, Afşar Timuçin, Baudelair'in Platoncu Dünyası, Agora Dergi, Sayı 19)

2. Mehmet Kaplan, "Tanpınar'ın Hatıra Defteri'nin Son Satırları, Tanpınar'ın Şiir Dünyası, İstanbul 1983, s.21-22.

3. A. Hamdi Tanpınar, Beş Şehir, YKY Ocak 2001, s. 120

Bu metin, Bursa 2002 Kitap Fuarında bildiri olarak sunulmuştur.